

Т.М. ВІНТОНІВ
(*Донецьк*)

**ПОЕТОНІМ *БЕРЕСТЕЧКО* В ІСТОРИЧНИХ
ТВОРАХ ПРО БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО**

УДК 821.161.2–2.09

Вінтонів Т.М. Поетонім *Берестечко* в історичних творах про Богдана Хмельницького; – 6 стор.; бібліографічних джерел – 6; мова українська.

Анотація: Предметом аналізу в статті є топонім Берестечко в історичних романах Ліни Костенко “Берестечко”, Павла Загребельного

“Я, Богдан”, Генріка Сенкевича “Ogniem i mieczem”, який виконує різні функції. Він піддається трансонімізації (перехід оніма одного розряду в інший). Цей онім є початково топопоетонімом, а вже потім хрононімом, топонімом-символом, баталіонімом (назвою битви). Письменники віддають перевагу реальним топонімам, які у художньому тексті створюють об’єктивне тло зображуваних подій, надають розповіді історичної достовірності, документальності.

Ключові слова: топонім, хрононім, баталіонім, топопоетонім, трансонімізація, топонім-символ.

Abstract: The toponym Berestechko in historical novels by Lina Kostenko “Berestechko”, Pavlo Zagrebel’ny “I, Bogdan”, Henry Senkevich “With Fire And Sword”, is used and in texts variously executes different functions. It is subject to transonymization (transition from one class to other) and is the subject of analysis of the article. All transferred onyms initially are the topoetonyms, and only afterward chrononym, toponym-symbol, and batalionym. Writers give preference to real toponyms which in the artistic text create objectivity of the represented events, give historical authenticity, and documentariness.

Keywords: toponym, chrononym, batalionym, topoetonym, transonymization, toponym-symbol.

Багато праць, присвячених вивченню топонімії (В. Багринець, Г.Д. Басова, Д.Г. Бучко, В.А. Горпинич, І.М. Желєзняк, Ю.О. Карпенко, В.В. Лучик, Є.С. Отін, В.П. Шульгач), подають важливі свідчення про історичне минуле, історичну пам’ять етносу. Топоніми широко використовуються у повсякденному спілкуванні, а тому, звичайно, і активно вживані в художньому мовленні. “Значна енциклопедична обтяженість відомих топонімів, їх здатність виконувати акумулятивну функцію – розширює можливості використання ВН цього класу не лише як засобу прямої номінації описуваного чи згадуваного географічного об’єкта, а й у різноманітних вторинних функціях” [2, с.86].

Одні письменники віддають перевагу реальним топонімам, які в художньому тексті створюють об’єктивне тло зображуваних подій, надають розповіді історичної достовірності, документальності. Інші автори вдаються до використання ірреальних, так званих “промовистих” географічних ВН, що підпорядковано розкриттю їх задуму. Багато питань, пов’язаних із добором письменниками топонімів та функціонуванням цих ВН у тексті, ще чекає на детальне вивчення.

Розглянемо топонім *Берестечко* в історичних романах, присвячених визвольній війні українського народу під проводом гетьмана Богдана Хмельницького: Ліни Костенко “Берестечко”, Павла Загребельного “Я, Богдан”, Генріка Сенкевича “Ogniem i mieczem”. *Берестечко* вживається

в романах по-різному і виконує різні функції. Або піддається трансонімізації (перехід оніма одного розряду в інший). Онім *Берестечко* – початково топонім, а вже потім, після битви, хрононім, відрізок часу та назва битви. Отже, вживання хрононіма щодо історичної битви називатимемо баталіонімом (термін запропонований В.М. Калінкіним). Разом з хрононімом (баталіонімом) завжди асоціативно з’являється ім’я полководця, який брав участь у битві (наприклад, Ватерлоо – з одного боку Наполеон, а з іншого – А. Веллінгтон, а у нас Берестечко – з одного боку Б. Хмельницький, а з іншого – Ян Казімір). Тому такі вживання стосуються історичних осіб. Назви битв, які походять від топоніма Ватерлоо – Наполеон, а у нас Хмельницький – *Жовті Води*, *Корсунь*, *Пилява*, *Берестечко*, з якими асоціюються битви, які мають теж переможених і переможців. У “Великому тлумачному словнику сучасної української мови” баталія, -ї, ж., з французької, заст. бій, битва, бойовище [1, с.38], *Корсунь*, *Пилява*, *Жовті Води* – перемоги, а *Берестечко* – поразка. У Л. Костенко наростає сильна позиція, це ціла наука про поразку. Важливе значення має те, носієм якої лінгвістичної культури є людина, яка вживає цей поетонім. Т.Б. Гриценко, досліджуючи топонімікон історичних романів, у тому числі роману Павла Загребельного “Я, Богдан”, зауважила, що цей топопоетонім у романі вжито в значенні “відплата кров’ю за кров чи відплата за якусь подію” [2, с. 122].

Звичайно, що кількість слововживань топонімів у тексті залежить від жанру твору, вибору конкретної події часів Хмельниччини, а відповідно – відтворення у романі простору, де ці події відбувалися. Тому вживання в зазначених романах топопоетонімів різне, але найбільш вживаним є *Жовті Води*, а найменш вживаним – *Берестечко*.

Ю.О. Карпенко, досліджуючи топонімний простір роману Л. Костенко “Берестечко”, відзначає: “особлива схильність поетеси до власних географічних назв пояснюється звичайно індивідуально-авторськими смаками. Але – не тільки цим. Кожен топонім іменує певний географічний об’єкт, і, використовуючи топоніми в найрізноманітніших текстах (від географії до поезії), автори так чи так мають на увазі ці географічні об’єкти, а не самі по собі слова – топоніми” [4, с. 152]. Ю.О. Карпенко виділяє різні значення одних і тих же онімів: топонімів, символів, подій. Але найпомітнішу групу становлять хрононіми. Адже діяльність найславетнішого українського гетьмана – це чи не безперервні битви, переважно переможні: / *О де мій Корсунь? Де моя Пилява? / / Де перемог високе знамено? / [5, с.15]; / Все як у прірву. Корсунь, Жовті Води. / [5, с. 87]; / Але ж він був, той Корсунь, та Пилява! / / Я виграв би ще тисячу Пиляв! / [6, с. 105]. Розмірковує гетьман, згадує, як дорогі, важливі моменти, свої перемоги, а душа страждає*

Берестечком: */Мені те Берестечко ніколи не простять/* [5, с.105]. “Наведені чотири хрононіми, найуживаніші в романі, відіграють у ньому велику роль. Вони стисло позначають етапи боротьби України за свободу й підводять до фінального висновку: */Ми переможемо. Не такі ми й кволі/ / Життя людського строки стислі./ Немає часу на поразку/* “ [4, с.190]. Щодо особливостей функціонування оніма *Берестечко* у однойменному романі Ліни Костенко, то Ю.О. Карпенко виділяє дві основні функції цього оніма: топонімічну і хрононімічну. За його підрахунками *Берестечко* – топонім вжите 8 разів, а хрононім, враховуючи і заголовок роману, – 3 рази.

Ми теж погоджуємось, що ці оніми вжиті у кількох значеннях, тому далі прослідкуємо особливості вжитку топонімів, хрононімів, символів, баталіонімів у зазначених романах.

У Ліни Костенко *Берестечко* має кілька сем: називна (номінативна) (поразка – Берестечко) */Моя поразка зветься Берестечко/* [5, с.5]; (хрононім) як топонім: */Я, гетьман Богдан Хмельницький. /розбитий під Берестечком/* [5, с.27]; *— Учора син прийшов з-під Берестечка/* [5, с.112]; */Сниться мені, що лежу я на полі бою під Берестечком.../* [5, с.145], але можна віднести і до баталіоніма: */Як ті, під Берестечком... І скільки їх, Бог відає.../* [5, с.49]; */Берестечко моє, дощами і кров'ю залите./* [5, с.10]; */За Берестечко, за вола. І навіть лають... за Гелену!/* [5, с.22]; */О Берестечко берестове у завірюхах вороння!/* [5, с.29]; – (у значенні поразки, хрононіма, що вказує на кривавість подій, боїв).

У романі Павла Загребельного “Я, Богдан” топонім *Берестечко* вжито теж у різних значеннях: “*А шляхта влаштувала мені погром під Берестечком*” [3, с. 44] (топонім); (хрононім) “*Два роки між Зборовом і Берестечком*” [3, с. 582]; “*Може, й Берестечка б ніколи не було, коли б гонець запізнився і я не довідався про те, про що довідався*” [3, с. 628] (баталіонім-поразка); “*Я зазнав поразки під Берестечком, перш ніж було розбите моє військо. І я зазнав тієї поразки сповна. Берестечко!*” [3, с. 628]; (топонім, баталіонім - хрононім, символ душевного болю); “*Десять там, під Берестечком, стояли стіною козаки*” [3, с. 638] (баталіонім).

Онiм *Берестечко* у романі Павла Загребельного “Я, Богдан” наявний за нашими підрахунками 30 разів. У романі Генріка Сенкевича “*Ogniem i mieczem*” – 3 рази. Але вживання *Берестечка* у романі П. Загребельного і Г. Сенкевича різне, треба зазначити, що різними є не тільки автори, а й часи написання романів теж різні, але те, що об’єднує романи, – це історичні постаті, топоніми, онімічні символи. Романи Павла Загребельного “Я, Богдан” і Генріка Сенкевича “*Ogniem i mieczem*” не є історичними посібниками, це твори про далекі часи, про сміливих людей, яскраві характери, про долі

двох народів. Про те, яка тонка межа між життям і смертю, між добром і злом, між любов'ю і ненавистю, між вірністю і зрадництвом, між перемогою і поразкою. *Берестечко* для П. Загребельного і Л. Костенко – це символ поразки, а для Г. Сенкевича *Берестечко* – перемога, вжите в значенні топоніма, міста, де проходила баталія.

У Г. Сенкевича *Берестечко* вжито як баталіонім:

1. "Na polach **Beresteczka** spotkały się wreszcie owe krociowe zastępy I tam to stoczono jedną z największych bitew w dziejach świata, której odgłosem brzmiała cała ówczesna Europa"[6, Т. 2, с. 395].

2. "Bohun pierwszy z kozackich pułkowników stanął wraz z Tatarami pod **Beresteczkiem** na czele pięćdziesięciu tysięcy ludzi. Brał udział w trzechdniowej bitwie jeźdźców – I pogromiony wraz z chanem I ordami przez Jeremiego, zdołał wyprowadzić z pogromy większą część swych sił znaleźć schronienie w taborze"[6, Т. 2, с. 398].

3. "Wody Pleszowej zapęłniły się I zatkały ciałami. Nemezis dziejowa spłacała straszliwie za **Piławce Beresteczkiem**" [6, Т. 2, с. 399].

Можна зазначити, що у досліджуваних історичних романах виразно постає образ доби Хмельниччини, яка зображена як процес, серія змін і переворотів. При цьому географічні назви відносять читача не лише до певної події, а й до року, а то й місяця і дня, коли ця подія відбулася. Отже, топоніми у художніх творах, зокрема в історичних романах, можуть виконувати також і функцію локалізації, і функцію інформаційно-дидактичну. Через ВН відбувається увиразнення характерів героїв, підкреслюються їх зв'язки із зовнішнім світом, обізнаність, ерудиція, зображується їх життєва дорога. У таких випадках топоніми творять часову й просторову перспективу буття героїв твору.

Конототивна сфера оніма формується в просторі національної культури. Для П. Загребельного і Л. Костенко – це простір української національної культури, а для Г. Сенкевича – простір польської національної культури. Цією відмінністю й визначається антонімія конотиви баталіоніма *Берестечка* в українській і польській культурах. Її можна визначити як антонімію – "перемога – поразка".

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ Перун, 2001. – 1440 с.
2. Гриценко Т.Б. Власні назви як засіб стилетворення в українській історичній прозі другої половини ХХ ст. (на матеріалі романів про Б. Хмельницького): дис... канд. філол. наук. – К., 1998. – 291 с.

3. Загребельний П.А. Я, Богдан (Сповідь у славі): роман. – Харків: Фоліо, 2002. – 675 с.
4. Карпенко Ю.О., Мельник М.Р. Літературна ономастика Ліни Костенко: монографія. – Одеса: Астропринт, 2004. – 216 с.
5. Костенко Л.В. Берестечко: історичний роман. – К.: Укр. письменник, 1999. – 157 с.
6. Sienkiewicz Henryk *Ogniem i mieczem* 1-2 T. – Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1971. – 814 с.